

Ismertetések és bírálatok.

Gabelentz könyve a nyelvtudományról.

Georg von der Gabelentz: *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse.* Leipzig, T. O. Weigel Nachfolger (Chr. Herm. Tauchnitz) 1891. — 8-r. XX + 502 l.— Ára 14 márka.

Gabelentz neve vaskos kínai nyelvtanokkal szerepel a könyvjegyzékekben, s mint egyetemi tanár a kínai, japán, mandsu és maláj nyelvekből hirdet előadásokat. Kit ne érdekelne tehát, mit mondhat egy orientálista abban a kérdésben, melyben eddig kizárólag indogermánisták ítélték szerencsés germán helyzetükből elevenek és holtak felett?

Mindenesetre reméljük, hogy érdekes jelenségeket, új részleteket, talán szempontokat fogunk tanulni, és szívesen vesszük kezünkbe a könyvet. Mégis csak tünődni merünk azon, hogy vajjon az, a ki nem nézte az ázsiai nyelveket is ázsiai állapotoknak, melyekkel nem érdemes többet foglalkozni, mint az oda való tisztelt fejedelmeknek országuk ügyeivel, hanem behatóan megismerkedett velük: vajjon azon ember a nomádság bélyegét süti-e mélyebben e nyelvekre, vagy pedig a nemes flexióról deríti ki azt, a mit eddig nem akartak észrevenni: hogy hiszen az is csak — Ázsiából való. Érdeklődéssel vesszük tehát Gabelentz könyvét kezünkbe, — lelkesedéssel tesszük le. Az a fegyelmezett gondolkodás, melylyel vitás kérdésekben az igazságot kikopogtatja, az a tiszta tudományosság, mely részrehajlást, elfogultságot nem tűrve a nemzetiségi hiúságok s a tudomány megrögzött hagyományai kolonczeit lerázza, és mégis hazafias tud maradni, az a meleg szív, mely nem akar tetemeiket bonczolgatni, hanem az életerő lüktetése alatt lesi el az élet törvényeit, s meg azzal az alapérzéssel vizsgálódik, hogy mindketten dicséretet érdemelnek, Diogenes is Nagy Sándor is: kell, hogy a tudóst, az érdeklődőt és az embert egyaránt megnyerje, magával ragadja.

A ki meg akarja ismerni a nyelvtudomány jelen állását, az olvassa el Gabelentzet, s a ki elfogulatlan gondolkodáshoz akar szokni, forduljon hozzá. Nekünk, nem indogermán nyelvű népek, sok tünt fel

igazságtalannak az eddigi nyelvészek műveiben, de a czáfolás mindig úgy esett, mintha hátunk mögül fülünkbe zengett volna a kicsinylő válasz, hogy «pro domo sua». G. nemcsak, hogy nem folytatja ez igazságtalanságokat, hanem védelmez (persze nem *minket* s tán legkevésbé minket, hanem minden nyelvcsaládot) az eddigi félreértések ellen, s az agglutináció ellen tett kifogásokat annyira megegyezőleg veti vissza (373—6. ll.) Simonyival, mintha olvasta volna a Magyar nyelvet.

Műve a nyelvtudomány enciklopédiája, mely egy-egy könyvben foglalja össze az egyes-nyelvi, a történeti és az általános nyelvtan elméletét, s e három könyvbe egy másik, «általános részszel» vezeti be az olvasót. Ez az *általános rész* előbb a fogalmak körülírásával s a nyelvtudomány feladatainak, körének és a többi tudományok közt elfoglalt helyzetének megállapításával végez, azután a nyelvtudomány történetét adja elő röviden. «1770-ben jelent meg a magyar Sajnovics J.-nak könyve: *Demonstratio idioma Hungarorum et Lapponum idem esse*, (a második, mely) szintén hanghasonlítással dolgozik,* s tényleg bebizonyítja a rokonságot. A *nyelvtani összehasonlítás* apja egy másik magyar, Gyarmathi S., a ki, mint magát kifejezi, anyanyelvének rokonságát a finn származású nyelvekkel nyelvtanilag, alakhasonlításokkal bizonyítja be.» (26 l.) A történeti áttekintést a nyelvész iskolájáról való elmélkedés követi. Igen fontos az általános hangtan, bár csak segédtudománya a nyelvészetnek. A nyelveket, melyeket megtanulunk (s mentül több különböző szerkezetű nyelvet jó ismerni), jól kell tudnunk, sőt legalább szakunk főbb nyelveit nem elég csak jól beszélnünk, hanem a stílus legfinomabb árnyéklatai közt való válogatásig kell bírunk. Csak ekkor vagyunk feljogosítva ítélni fölöttük.

Eddig az általános rész. A második könyv az «*egyes nyelv*» fogalmának megállapításával kezdődik. Egy nyelvnek kell tekintenünk azt, melyben két *tanulatlan* ember 1. annyira-mennyire (vagyis a tájszók leszámításával) megérteti egymást, 2. érzi is, hogy ők egy nyelvet beszélnek. Az egyes nyelv buvárlatának mint egynyelvi vizsgálatnak a nyelvet csak úgy, de egyúttal egészen úgy kell magyaráznia, a hogy épen az illető időben a nyelvtudatban, a nép szellemében mutatkozik. Ha történeti magyarázatokba, rokon nyelvekre, nyelvjárásokra terjeszkedünk ki, akkor többé nem egynyelvi vizsgálatot végzünk.

Az egyes nyelvet tanulni kell, még az anyanyelvet is tanulással szerezzük meg, még pedig a szokat emlékezés, az alakokat öntudatlan elvonás útján. A nyelvtanulás alkalmával iparkodjunk egyenest gondolkodni tanulni az illető nyelven.

*) Mint Relandus hollandi tudós, ki már 1706-ban értekezett a maláj nyelvek egyezéséről és hangmegfeleléseiről.

A nyelvet leírni csak annak szabad, ki a nyelv szellemével már egészen együtt érez, mert e leírás nem egyéb, mint hogy számot adunk lelkünk állapotairól, melyeken keresztül meg, mikor így vagy úgy beszélünk. A köznyelvet kell leírni s a parasztnyelv csakis épen olyan, nem nagyobb mértékben érdemli meg a tudós figyelmét, mint a köznyelv. (Persze nálunk, vegyes nyelvű országban, kétszer is meg kellene néznünk, hol találkozunk a köznyelvvél.)

A nyelv leírása, a nyelvszerkezetnek s a nyelvkincsnek megfelelően nyelvtanban és szótárban történik. De minthogy a nyelvtudás két irányú, t. i. 1. értem a nyelvet, ha hallom, s ekkor ez rám nézve jelenség, melyet meg kell fejtenem, 2. tudom a nyelvben kifejezni gondolatimat, s ekkor a nyelv alkalmazandó eszközü: azért mind a két leíró résznek (nyelvtannak és szótárnak) ezt a kettős irányt kell szem előtt tartania. A *nyelvtannak* tehát két része van: 1. elemző, analitikus, mely a jelenségeket magyarázza a mondatból indulva ki, mert a nyelvbéli egész a mondat, s minden elemzésnek az egészből kell kiindulni; a 2. rész szintetikus és azt adja elő, hogy minő eszközök állnak rendelkezésemre e vagy ama gondolat vagy gondolatrész kifejezésére. Az analitikus rész *körülbelül* a mi szótanunknak, a szintetikus (bár grammatikai synonymikának mondja G.) a mondattani alapon való mondattannak felel meg. E két részt egy harmadik tag, egy bevezetés előzze meg, 1. az illető nyelv hangjairól, 2. a nyelv általános képéről, hogy «a halat egészben mutassuk meg előbb», nem pedig csak a részeit, ma a kopolyúit, holnap a pikkelyeit. E hármas tagolódáson belül tulajdonkép minden nyelvnek nyelvtana más-más szerkezetű kell, hogy legyen, mert soha sincs két nyelv sem egészen egyforma.

Nem csekély belátást követel az egy-nyelvi buvárlat a nyelvésztől abban is, hogy a történeti és tájnyelvi jelenségek közül megmérlegelje, mit tart a nyelvérzék általánosan megengedhetőnek. Ezeket, de nem többet, föl kell vennie nyelvtanába. Persze sokat dönt, milyen nyelvtant akarunk írni. Lehet nyelvtanunk 1. rendszeres, vagy módszeres, 2. teljes, vagy elemi, 3. kritikai, vagy didaktikai, de mindenik tudományos. A tisztán tudományos nyelvtannak rendszeresnek, teljesnek és kritikainak kell lenni.

A nyelvtan azt tanítja, hogy *szólhat* egy nép, *a szótár*, hogy mit mondott már valóban. A szótár csak azt ölelheti fel, a mit már tényleg mondott, használt a nép. (Vajjon ilyenek-e a mi szótáraink?) A jelenség és eszköz kettős szempontjának a szótár eddigelé az idegen-honi és honi idegen beosztással tesz eleget. De ez még kevés. Az ily szótárak nem tárják fel a nyelvkincset a maga természetes képében, s ezekből nem tudhatom meg, melyik tárgyra melyik nyelvben van több kifejezés és

melyik nyelv gazdag több csoportban. Csak egy tudományos synonimikai szótár tárgyi beosztással, mely nemzeti enciklopédiává nőné ki magát, csak ez tudná a nyelv anyagát a maga természetes képében feltüntetni, s csak ez tudná megmondani, hogy mikor erről, vagy arról gondolkodom, mennyi eszköz áll rendelkezésemre gondolataim kifejezésére.

A *történeti nyelvtan* egy könyvbe esik a *származtató nyelvtannal* és a nyelvjárásokkal. A nyelvek származtatásában is tulajdonkép csak egy nyelvnek külső történetével van dolgunk, de egy ős nyelvével, mely élete lefolyásában ennyi meg ennyi rokon nyelvvé vált.

Az egynyelvi vizsgálat a nyelvet úgy veszi, a hogy éppen van s nem törődik azzal, hogy a nyelv keletkezett dolog és folytonos keletkezésben van: a nyelvtörténet pedig éppen ezt a keletkezést írja le a maga folytonosságában. A külső nyelvtörténet feladata a föld összes nyelveit oly kevés és oly nagy egységekbe csoportosítani, a milyeneket ezek természetete megenged. A rokonság megállapítására nem elég, ha csak a hanganyagban, vagy csak a nyelvszerkezetben, vagy nyelvszellemben, vagy a szókincsben találunk megegyezést, hanem mindezekben a dolgokban harmónikus megegyezésnek kell lenni. Nagy merészség volt Müller Miksa turán nyelvcsaládi elmélete, melyet G. határozottan visszautasít, mert veszedelmes fogalomnak tartja és az angoloknál még mindig kísértget. Nem Müller Miksa volt hivatva, hogy e nyelvek mellett a keresztapaságot elvállalja. Egyébiránt a részletes polemikától, mint mindenütt, itt is tartózkodik.

Egy időben az volt a nézet, hogy «a természet nem tűr fattyúképzéseket», G. azonban telivér, félvér rokonokat és keveréknelveket vesz föl. A családfa elmélet után nagy haladásnak jelzi a hullám-elméletet, de ő maga a spirálist tartja a nyelvfejlődés legmegfelelőbb képletének.

A nyelvnek belső történetéhez, mely a külsőt szüli, általános bevezetéssel indul. A nyelvtörténetnek nem elég pl. a német nyelv 1800 és 800-beli állapotát feltüntetni, ez csak két egynyelvi párhuzam volna, hanem a folytonos levést, az összefüggő történetet kell megállapítani. Ehhez persze rendkívül sok látszólag kicsinyes és unalmas munka szükséges. És nem is elég a tényeket egymás mellé sorolni, hanem annyi anyagot kell összehordanunk, hogy a szabályok közt felismerhessük a kölcsönös összefüggést: «mentül többször van így, annál többször, illetőleg kevesebb-szer úgy.» S mikor erre is elég anyagunk van, akkor jön a harmadik kérdés, a magyarázat: mért van, honnan van ez az összefüggés. Persze, a nyelvtannak minden fejezetére egyformán ki kell terjeszkednünk, mert a nyelvben egyszerre minden mindennel összefügg.

A nyelvtudomány eddig is már számos tényezőt ismer, melyek a nyelv változásait okozzák, s melyekkel a történet egyes mozzanatai magyarázhatók. Ezeknek kiinduló pontja a világosság a hallgató és a kényelem a beszélő számára. Első sorban innen származnak a hangváltozások. A hangtörvények kivételnélkülisége csak módszeres elv, de nem dogma, még kevésbé pedig bebizonyított tantétel. Sok minden keresztezi ezeket: analogia, népetymologia, kombináló szóalkotás (e műszót persze nem ismeri G.) stb. stb. Igen fontos tényezője a nyelvérzéknek a symbolikus hangézés, vagyis az az öntudatlan érzés, mintha a megszokott hangcsoport egyenest hangzásánál fogva jelentené azt, a mit értünk a szó alatt. Ez magyarázza meg, mért vetették fel először úgy a szók eredetének kérdését, hogy vajjon a természettől nyerték-e jelentésüket, s ez az alapja a kombináló szóalkotásnak is.

A hangokon kívül egyéb mozgató erők is okozzák a jelentésváltozásokat. Synonim fogalmakat felcserélünk, képekben beszélünk, a képek elkopnak, elkopott szokat, szólásokat világosabb részekkel erősítünk, hódolat, istenfélelem befolyással van beszédünkre, férfiak közt némely dolgokról másképp beszélünk, mint nők előtt stb. stb. És mindezen erők akkor is hatnának a nyelvre, ha soha külső befolyásoknak, idegen nyelvekkel való érintkezésnek ki nem volna téve. De gátló, vagy segítő körülmények gyakran életbevágó befolyással lehetnek egy nyelvnek haladására vagy romlására. Az érintkező nyelvek élethalálharcot vívnak egymással, s a mennyire a történet tanít bennünket, a nyelvek száma nem növekedett. De a harczon kívül a barátságos csereüzletet is ismerik a nyelvek. Innen a kölcsönszók és kölcsönhatások hangtanban, szólásokban és stílusban. Az idegen irodalmak hatása megmérhetetlen: a kínai műveltség az emberiségnek egy harmadrészére terjeszkedett ki, s az egész európai mondattant a görög-római próza nevelte, míg Franciaország új és kedvesebb példaképet nem nyújtott. Keveredés nem csak idegen nyelvek közt van, hanem ugyanazon nyelvben is a nyelvjáráások, a gyermeknyelv, a társadalmi osztályok nyelve, a mennyiben egyes részeik szűk körükből általános tulajdonná emelkednek ki, keveredés számba mennek. A nyelvjáráások tanulmánya a legfontosabb része a nyelvészetnek, és megérdemelné a költséget, hogy állami gondoskodásból megfigyelő állomásokkal hálózják be az egész országot. A hazai történet mindenütt állami gondoskodás tárgya, a nyelvjáráások pedig fontos fejezeteit őrzik e történetnek.

E könyv toldalékai többi közt a gyökökről szólnak. Kétféle gyököt kell fölvenni: apriorikust és aposteriorikust. A poster. gyök az, melyet a *nyelvérzék* végső felbonthatatlan elemnek tekint, bármit mondjon is róla a nyelvtörténet; aprior. gyökök volnának azok, melyek a legősibb nyelv-

ben is gyökök voltak. Ezeket persze többé föl nem kutathatjuk, de pusztán egytagúaknak venni nincs okunk.

Az *általános nyelvtudomány* az ember nyelvi tehetségét írja le és magyarázza. Igen vonzó fejezetet olvasunk itt a beszéd fizikai és lélektani okairól, segítő körülményeiről. A fizikai körülmények legfontosabbika, hogy a kéz fölmenti a száját az erő kifejtő munkáktól, s hogy a táplálék megszerzése nem foglalja le az egész napot. A lélektani okok nem a legdicséretesebb tulajdonságaink: veszekedés, unalom, játékkedv, hazugság, hiúság, irigység, pletykatermesztet.

A nyelv tartalmának és alakjának tárgyalásához a beszéd logikai osztályozásával indul a szerző («Die Rede» 308. l.) A beszéd közlő, kérdő, felszólító és felkiáltó. Nekem azonban úgy tetszik, hogy e felosztás nem szerencsés, mert nincs végig közös alapon s így tagjai nem egyenlő rangúak, sem ki nem zárják egymást, pl. a felszólító vagy felkiáltó beszéd sem meg nem kívánja, sem ki nem zárja a másikat. Inkább hinném, hogy itt két osztályozás van, de akkor mért áll egy felosztás eredménye gyanánt? Az «átmeneti fokozatok» közt sem tartanám a kérdő beszédet a felszólító beszéd egy fajának: különben a közlő beszédet is épen olyan felszólításnak lehet venni. Maga a szerző mondja, hogy a közlés annyit jelent, hogy «hallgass meg engem», vagy «hígy nekem», s ez semmivel sem kisebb felszólítás, mint ez: «mond meg nekem», a mivel a kérdő beszéd volna egyenlő. A schémák ellen is van aggodalmam, úgy tűnik fel belőlük, mintha csak közlő beszéd (mondat) volna ítélet, az ohajtás és felkiáltás nem. A felkiáltások G. szerint 1. nyelvtani alakban állók (s ekkor vagy teljes-, v. nem teljes mondatokkal, v. pedig «abszolút felkiáltással» élünk, mint pl. vocativussal v. ilyesmivel: *den Teufel*), 2. alaktalanok (indulat- és hangutánzó szók), melyek szintén «abszolút»-ak, mert mondatbeli összefüggés nélkül valók. Ezen felosztás is következtelenségekre vezet. Számos indulatszó mondatok vagy kifejezések összezsugorodásából keletkezett, tehát ugyancsak volt része nyelvtani alakban, pl. a szerző is *Jesus* és *domine* összeolvasásából származtatja ezen «alaktalan» szót «*Jemine*».

Itt látszik meg, mily alkalmatlan bonczoló asztala a nyelvnek a logika: keze, lába lecsüng az asztról. Oly dolgok, mikre a nyelv külön eseteket alkotott, vagy mik tovább képezhető tövekké válnak s mik nélkül egyetlen nyelv sincsen, kívül esnek a mondatnak, s minthogy a mondaton kívül nincs beszéd, a beszédnek keretén is. Én minden definitiót rossznak tartok, mely mellett marad valami a beszédben, a mi a definitio szabta rendszer határain kívül fityeg. Már pedig a megszólítással, felkiáltással és indulatszóval nem boldogulunk, a míg az áll a fejünkben, hogy «a mondat ítélet». Mert mi is az az ítélet? A logika azt mondja,

hogy — mondat. (*Müll*: A deductiv és inductiv logika rendszere. Ford. Szász B. I. köt. 24. és 113. l.) Tehát így a tudomány «circulus vitiosus»-ban kereng. A nyelvtudomány elégszer kifejezte már, hogy mi neki a mondat, csak a szórendet kell azon a régi tételen megváltoztatni. Maga G. is hányszor meg hányszor ismétli, hogy a nyelvbeli test a mondat. Nos hát fordítsuk meg ezt a tételt és definiáljunk vele: a mondat a beszéd mértékegysége, egyéne. Azonban G. tulajdonkép kényszerülve volt itt hűtlenné lenni annyiszor kifejezett elvéhez, mert ő az emberi beszédet csak a tagolásnál kezdi megkülönböztetni az állatitól, az új definitióval pedig egy kissé hátrább kell visszamenni a nyelvgenetikus fejlődésében, s már akkor meglévőnek, az állatitól különbözőnek kell tekinteni, mikor az ember nem tartja többé szükségesnek a természeti hangokat a csalódásig híven utánozni, hanem a kényelmesebb «emberi hangon» való utánzással is beéri. Azaz nézetem szerint a beszédnek természetrajzi meghatározása a nyelvészetre nézve is legjobb. E szerint «a hang és a beszéd az érzelmek, gondolatok és vágyak kifejezésére való» (Thomé: Állattan, ford. Paszlavszky. 53. l.) s a különbséget elegendő az «emberi hangban» keresni.

A logika utóvégre csak segédtudománya a nyelvészetnek, mért kellene a nyelvet csak az ő szempontja szerint felosztani? vagy ha azt hiszszük, hogy a felkiáltó mondatokkal a psychologianak szolgáltunk, mért kellene teljesen födni ez osztálynak a logikait? G. teljesen hiszi felosztását, pedig a tagadó beszéd egészen hiányzik belőle. Persze a logikának mindegy, akár állító, akár tagadó az ítélet, de nem mindegy az a nyelvnek, hisz sok helyt egész tagadó ragozást fejtett ki, és némely igemódokat akár tagadó módnak is nevezhetnénk, a mint hogy csak mint tagadó mondatot magyarázhatjuk ezt a német mondatot: *ich glaube nicht, dass dem so wäre.* — Végre, hogy immár visszatérjek a könyvre, azt is a logikai beosztás lényegteleniségének rovom fel, hogy a szerző érintett fejtegetései igen kevés kapcsolódásban vannak könyve többi részeivel. Nem szorult rájuk, mert nem segítették.

A nyelvnek belső és külső alakja van. A «belső alak» körülbelül az, a mit az anyagi jelentéstan alatt keresünk, csakhogy ki kell ennek magyarázatait terjesztenünk a képzőkre és ragokra is. Itt tehát a nép világnézetét ismerjük föl. Humboldt és Steinthal a nyelveket e tekintetben alakosak és alakatlanokra osztották fel. Az alakosaknak a szógyökök mellett alaki gyökeik is lettek volna, melyekből az alaki elemek származnak; az alakatlanoknak nem voltak alaki gyökeik, az ily népeknek nem volt oly éles felfogásuk, hogy ezeket is megteremtették volna, hanem anyagi gyökökkel, agglutinatio útján fejezték ki a viszonyokat. G. az összes nyelvek közt csak fokozati különbségeket lát, az

egyikben még világosabb, a másikban már homályosabb az alaki elem származása.

A külső alak a nyelvek morphologikus osztályozását hozza magával. G. az eddigi izoláló, agglutináló, és flexiós felosztást nem veszi a szokott értelemben. A kínai nyelv izolálása nem első fokozati állapot, hanem harmad-, sőt tán negyedképződés eredménye, az agglutináció minden flexiós nyelvben is kimutatható, s ezek mind jobban haladnak a tiszta agglutinálás felé. Végre a flexió sem látszik eredeti jelenségnek, hanem defectiv rendszernek volna nevezhető. Mindenik tőnek, például *λεπ*-nek, *λεππ*-nek és *λοππ*-nak teljes ragozása lehetett, míg mindenik hiányossá nem lett s be nem illeszkedett az egy ragozásba. A bekelező osztály tulajdonkép szintén csak agglutináló. Ha ezentúl akarjuk a nyelveket morphologiailag osztályozni, nem elég csak a szóképzés alapján eljárni, mert «a mondat az emberi nyelvnek szerves egysége» és az ő tagjainak topikája is dönt a nyelv alakításában.

Tehát fontos a szórend. Ennek minden nyelvekre érvényes alapelve a pszichologiai alanyban és állítmányban van. A mit a megszólított már hallott, az az alany, a mit még vár, az az állítmány, ezen belül a beszélő álláspontja is dönt, hogy t. i. mikép hat rá a külső, vagy mikép akar ő hatni a hallgatóra. A hangsúly csak a beszélő lelki állapotait tükrözi vissza. De «nem a hangsúly, hanem a pszichologiai alany és állítmány viszonya döntenek a mondatrészek főhelyeire nézve, és annak a lelki állapotnak, mely a hangsúlyozásban nyilatkozik, ezen viszonyokkal semmi köze.»

A könyvnek fénypontja a nyelvbecslésről szóló fejezet. Számba kell venni a nyelvnek külső körülményeit s csak összes tulajdonságai alapján mondhatunk róla ítéletet. Már pedig a maga egészében egy nyelvet sem bizonyítottak be értéktelennek, s viszont a miben a flexiós nyelvek elsőbbségeit látták, azok is részletek: egyeztetés, nemek, belső hangváltozás stb. Ámde ezek mind előfordulnak, ha nem is együtt, számos igen szegény nyelvben is, értékük tehát nem lehet olyan megnesesítő. A flexiós, ill. defectiv rendszer főereje abban van, hogy magas követelményekkel áll az emlékező tehetség elé. Kedvező jel a visszaható hangváltozás, mely szerint mintegy előre kitűzött czélok felé törni látszik az ember, míg viszont az urál-altaji hangrendi illeszkedést, mely csak (?) továbbható, Steinhallal úgy értelmezi, hogy a megtörténtnek hatását tovább tűri az ember. Épen jó képe ez a hún, török és mongol szereplésnek, «előbb egy-egy hatalmas roham, azután egy-egy fáradt ügés.» Azonban mi tudjuk, hogy a visszaható hangváltozás mássalhangzók közt nálunk is közönséges jelenség.

A szemlélődést az összes nyelv- és néposztályokon át folytatja G.,

azonban sajnos, alig volna terünk érdekes fejtegetéseit részletezni. E kérdésben a nyelv jelenségeinek psych. magyarázásáról Humboldt óta nem írtak szellemesebb könyvet, mint *Byrne: Principles of the structure of language*.

A nyelvek s népek után a nyelvtan fejezetein tart G. áttekintést, hogy melyeknek miben van értékhatározó ereje. Érdekes a «belső tagolás». A mi magától érthető, kevéssé fontos, hanyagabbul ejtjük, pl. az akták formai részét, a mindennapi imádságot. Innen az «*ex offo*», «*tettes*», *Emke*-féle rövidítések, innen az alaki elemek hangromlása, s az urálatlaji hangzóilleszkedést is ebből a szempontból, tehát dicséretes formai érzékből kell felfogni (vö. Simonyi: A m. nyelv I. 86). Fontos, hogy mit milyen beszédrésznek fog fel a nyelv. A cselekvést és tulajdonságot nagyon különbözőképp fogják fel s némely nyelv el is veszti a kettő közt való különbséget. Így az arab a *sárga* szóból igét csinál: «*sárgállik*», séget mi, *on sárgállik*». De vajjon veszteség-e ez? Nem teszünk-e különbsőt «*nagy szomszéd-arabok a kettő közt?* A kicsinyítő és nagyító képzéseket, «abszolút jelentésű szóalakoknak» (t. i. nem mondatbeli alakításoknak) nevezi, melyek a szókinccs gyarapítására és finomítására szolgálnak, de talán fölösleges is külön műszót adni nekik s nem egyebek ezek, mint synonymjai a tőszónak, ép úgy, mint más képzett szók, akár a «*das Gehen*» és «*der Gang*». Ilyen abszolút szók az egyes és többes szám, az idő, ha t. i. nem az események sorrendje, hanem csak a beszéd idejétől való távolság van kifejezve stb. — Érdekes, a mit az állítmányról tanulunk. A mit a nyelv alanynak, vagy jelzett szónak tesz, az neki (bármit mondjon a logika) mindig dolog, a mit állítmánynak vagy jelzőnek, az tulajdonság. De mi a különbség a jelző és az állítmány közt, ha mind a kettő tulajdonság? Az állítmány toldaléka az alanynak, később ötlük fel, a jelzett szó magva a jelzőnek. Mentül jobban érzi a nyelvszellem e különbséget, annál élesebben ki is fejezi ezt.

Az általános nyelvreírás célja ezek alapján a nép és nyelv közt való kölcsönös hatást megállapítani, ez azonban csak kimerítő induktív anyag alapján lehetséges. Lehetőleg minden nyelvnek fel kellene lennie dolgozva, de művészileg, szemléltető leírásban, eleven és az igazságnak megfelelő képet nyújtva és hatást keresve, nem iskolai nyelvtanban, ismeret vagy ügyesség megadása végett. Az egyes nyelv leírása az általános nyelvtan szempontjai alatt történik, de csak könnyíti annak munkáját, el nem végzi. Összefoglalásra van szükség. Természetesen ez az összefoglalás is oly rendszerben történik, mint az egynyelvi vizsgálat és a szókinccsre is kiterjed. A nyelvtudomány végső célja, hogy szintén állítson fel magának egy statikát és dynamikát, melyből biztosan következtesen az okozatról az okra és viszont, s mely mellett a népek

szellemi és fizikai tulajdonságai, sorsuk-, életmódjuk-, hajlandóságai és nyelvük közt semmi összefüggés se maradjon homályban, minden kiderüljön. Ezt az elérhetetlen, de tán megközelíthető ideált tűzi ki G. a nyelvtudománynak, s így méltó, magasra emelt hangon fejezi be művét, melynek nagy tudományosságán kívül lehetetlen hasonló nagy művészetét is úgy az előadásban, mint a szerkesztésben minden dicséretünkkel nem magasztalni.

KALMÁR ELEK.

Thomsen Vilmos nyomozásai a finn nyelvtörténet terén.

Vilh. Thomsen: Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske. En sproghistorisk undersøgelse. Kjøbenhavn 1869. (Ném.: Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen. Aus dem Dänischen übersetzt von E. Sievers und vom Verfasser durchgesehen. Halle 1870.)

Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sproghistorisk Undersøgelse. Kjøbenhavn 1890. (Érintkezések a finn és balti (litván-lett) nyelvek között. Nyelvtörténeti tanulmány.)

Leibniz, a sokoldalú német lángész, már a maga korában kimondta azt a gondolatot, hogy a nyelvhasznítás világot vethet a népek legrégebb történetére («nihil maiorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem præbere quam collationem linguarum»). Azonban ezen gondolatnak igazságát csak a XIX. század kutatásai mutatták ki teljesen. A nyelvhasznítás nem csak hogy bebizonyította a nagy nyelv- és nép-egységek, ú. m. az árja, sémi és altaji családok létezését, hozzálátott ahhoz is, hogy nyelvi eszközökkel megvilágítsa a történet előtti idők népeinek lakhelyeit és vándorlásait, az őskori műveltségnek fejlődését és a különféle műveltségi áramlatok irányát. Az efféle «nyelvészeti palaeontologia» tárgyai az évezredek át bizonyos alakban fönmaradt szavak, valamint a régiségtudomány is a föld méhéből kiásott őskori emlékekkel foglalkozik.

Tudtunkkal az elsők között, a kik a szavak jelentését történeti bizonyítékkul tüntették föl, volt a finn P o r t h a n Henrik Gábor áboi tanár (1739—1804), a ki 1784-ben megkísérelte nyelvi bizonyítékok segítségével képét adni a régi finnek műveltségi állapotának, noha természetesen a szükséges etymologiai ismeretek nélkül.*) A «nyelvészeti palaeontológiá»-nak tulajdonképeni alapvető ígeit mindamelletts csak a mi évszázadunkban, 1845-ben, mondta ki az indogermánság terén K u h n A. «Zur ältesten Geschichte d. indogerm. Völker» cz. nevezetes értekezésében, s 1859—1863-ban adta ki

*) L. Setälä: *Lisä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan* (Adalékok a finn-ugor nyelvtudomány történetéhez) 136.

Pictet Adolf genfi tudós, a kit a «nyelvészeti palaeontologia» voltaképi megalapítójának tartanak, «Les origines Indo-européennes» cz. művét, a mely nagy figyelmet keltett ugyan, de nagyon kritikátlan munka. Ez idő szerint e tudományszaknak legkiválóbb képviselője az árjaság terén a német Schradler O., a kinek idevágó művei közül figyelemre legméltóbbak a «Sprachvergleichung und Urgeschichte» (1. kiad. 1883, 2. kiad. 1890) és «Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte und Warenkunde» (1886) címűek. A finnség terén az illetén kutatást Ahlqvist Ágostnak «A nyugati finn nyelvek műveltségi szavai» cz. könyve (svédül 1871, németül 1875) tette közismeretűvé, a mely munka azután arra indította Vámbéry Ármint, hogy hasonló eljárást alkalmazzon a török nyelvekre is «Die primitive Cultur des turkotatarischen Volkes» cz. művében (1879).

Ahlqvist műve — hogy a finnség terén maradjunk — tudvalevőleg abból az alapeszméből indul ki, hogy ha valamely műveltségi tárgynak neve eredeti, akkor ez magának a tárgynak eredetiségét bizonyítja; ha pedig a név más nyelvből való, az arról tanusodik, hogy maga a tárgy is máshonnan jött, s a név csak követte a tárgyat. Ha meggondoljuk, hogy a népek helylyel-közzel testrészszókat vagy a legközelebbi rokonsági viszonyokra vonatkozó elnevezéseket is átvettek egymástól, be fogjuk látni, hogy ez az alapeszme, mint ilyen, egyáltalában nem lehet feltétlenül helyes. S ez kétségtelenül sokkal nagyobb tévedésekbe vitte volna Ahlqvistot, ha az alkalmazásban megfigyelő képessége részben el nem tudta volna hátrítani magának az alapeszmének fenyegető veszedelmét. E magában az alapeszmében rejlő hibán kívül Ahlqvist nyelvtörténeti módszerének is megvannak a gyöngéi. Tagadhatatlanul találkozik nála nem egy elmés egybevetés, de észleletei legtöbbször úgyszólván ösztönszerűek, nyelvtörténeti megokolás nélkül valók.

Még mielőtt Ahlqvist műve teljesen megjelent,*) Thomsen Vilmos dán nyelvtudós kiadott egy munkát, a melynek más célja volt ugyan mint Ahlqvist könyvének, de sok tekintetben találkozunk egymással műveik. Minthogy ez a munka («*Den gotiske sprogllasses indflydelse på den finske*»), a mely nyelvtörténeti módszerét tekintve messze fölülmúlja Ahlqvist «Kultúrszavait», kevésbé ismeretes, mint a hogy megérdemelné, néhány szóval ismertetni szándékozom tartalmát, mielőtt Thomsennek legutóbb megjelent munkájáról szólnék.

A munka bevezetéssel kezdődik, a melyben először is tájékoztatást nyújt a finn-fajta nyelveknek az indogermán nyelvekhez való viszonyáról, meg az erre vonatkozó korábbi kutatásokról. Thomsen elődjei közül itt különösen megemlítjük Dietrich F. marburgi

*) Két fejezete már az 1866. évi «Suomi»-ban jelent meg.

tanárt, a ki 1851-ben ily című dolgozatot tett közzé: «Zeugnisse eines vorhistorischen Standes des schwedischen und einer gothischen Gestalt des Altnordischen aus dem Lappischen und Finnischen.» E dolgozatban már ki volt mondva az az igen helyes gondolat, hogy «a lapp nyelvet a germán nyelvek ismeretének legrégebbi forrásai közé kell sorolni»; de a tárgy kifejtése nagyon tökéletlen. — Bevezetésének második részében Thomsen áttekinti a «finn népcsoportot» s a finneknek legközelebbi skandináv szomszédjait, s ebben az áttekintésben sok helyes történelmi észrevétel van. Végül «a finn nyelvcsoporthangviszonyainak fő vonásait» tárgyalja. Ez a rövid tárgyalás különös figyelmet érdemel a benne nyilvánuló történelmi felfogás miatt, a mely finn részen egészen szokatlan volt. Kiváltképen megfontolásra méltók azok a megjegyzések, a melyeket a szerző az ú. n. mássalhangzó-gyengülést illetőleg tett, a mennyiben az idevágó jelenségeket alapjában keményedési jelenségeknek tartja s azt a nézetét nyilvánítja, hogy ezek a közös finn korszakba tartoznak. Figyelmet érdemel továbbá a finn mássalhangzós tövekre vonatkozó nézete, noha ebben a munkában nagyon röviden van jelezve.¹⁾ Említésre méltó végül a lapp és finn hangviszonyok megfelelésének tárgyalása, a mi arról tanúskodik, hogy a szerző e téren is alapos kutatásokat végzett.

A bevezetés után a munkának főrésze következik, vagyis «a gót nyelvcsoporthatása a finnre». Miután arra figyelmeztetett, hogy a kölcsönhatás általában a germán nyelvekből indult ki, s a finnség felé irányult, míg az ellenkező áramlat nagyon szűk térre szorítkozott, azt vizsgálja, hogy a finn nyelvekben meghonosult szavak miként tükrözik vissza a germán hangokat, s hogy miként bántak a különféle germán szövegekkel a finn nyelvek. Itt nem bocsátkozunk ama különböző, mind a germán, mind a finn nyelvtudományt érdeklő eredmények tárgyalásába, a melyeket a könyvnek ez a része tartalmaz, hanem csak azt jegyezzük meg, hogy oly sok szavunk germán eredetének bizonyítása már magában véve is nagyfontosságú volt a finn nyelvészetre nézve, nem is szólva a finn-germán viszonyok tisztázásának általános nyelvtörténeti jelentőségéről, a melyre még visszatérünk.²⁾

Visszapillantásában a szerző azokat a történelmi eredmé-

¹⁾ Megemlítjük itt, hogy Thomsen szerint olyan esetekben, mint *palja(h)an* az *s* változott *h*-vá (*paljasen), nem pedig fordítva a *h* *s*-szé, mint a finn nyelvészek vélték ezelőtt. — A «mássalhangzó-gyengülést» illetőleg Thomsen szerint az Agricola *gh* és *dh*-ja hihetőleg spirans-féle ejtést jelöl.

²⁾ Mellékesen megemlíthetjük, hogy Thomsen ebben a részben figyelmeztetett először az *e'*-végű finn (és vepsz) szavaknak két külön csoportba való oszlására.

nyeket adja elő, a melyekre vizsgálódása közben jött rá, s a melyek közül itt fölemlítjük a főbb pontokat. A finn nyelvekre gyakorolt germán hatás évszázadok folytán történt, s a germán nyelvek fejlődési fokozatainak egész sorát tünteti föl. Ezeket két fő csoportba sorozhatjuk: újabbkori és régibb hatások csoportjába. Újabb, azaz a történeti korba eső germán hatás van a lapp nyelvben, a hol e hatásnak fő forrása a norvég nyelv volt, s a finuben (főkép a nyugati finnben), a hol e hatás nagyrészt a finnországi svéd nyelvjárásokból származik, s némely régibb nyelvállapotot feltüntető vonást is mutat. A lappban és finnben található újabb csoportbeli germán szók természetesen semmi kapcsolatban sincsenek egymással. Az átvett szóknak régibb csoportja sok tekintetben különbözik az előbbitől, habár egyes esetekben bajosan lehet a határvonalat pontosan megjelölni. Ez a csoport először is olyan nyelvalakra utal vissza, a mely a gót nyelvvel egykorú, sőt részben még régibb állapotú. Azonkívül hasonló forrásból eredt ilyen hatás észlelhető valamennyi finn vagy nyugati finn nyelvben.*) Nagyszámú azonos és hasonló nyelvalakot feltüntető átvételt találunk a lapp nyelvben is, de a mellett mégis vannak eltérések a szavak kezelésében is, de különösen a szókincsben, úgy hogy egyáltalában nem tarthatjuk ezeket a szavakat «a közös finn-lapp alapnyelv»-re utalóknak, hanem egymás mellett történt hatáson alapulóknak. A lapp nyelvben található germán szók kütfeje oly skandináv nyelvalak, a mely megegyezik a legrégebb, a harmadik s közvetlen reá következő századokbeli rúniratokkal. A finn nyelvekbeli germán szók nyelvalakja ép oly régi vagy még régibb, mint a melyet a lapp kölesönszavakban kell föltételeznünk. Mint-hogy ezek a kölesönszavak valamennyi finn nyelvben elterjedtek, s minthogy a finn népek általában csak a VIII. század körül jöttek mostani lakóhelyükre, azt kell következtetnünk, hogy a finn népek azon időben, midőn a szóban levő hatás történt, azaz időszámításunk első századaiban, még nem oszlottak szét, vagy legalább nagyon közeli és szoros egységben voltak. Thomsen e művében azt állítja, hogy e közös lakóhely valószínűleg a Finn öböltől keletre eső tájakon volt.

A finn nyelvekben levő germán szavak sok különböző fogalomcsoport képviselői. Vannak köztök oly szavak, a melyek a k o r m á n y z á s r a és t ö r v é n y k e z é s r e vonatkozó fogalmakat jelölik meg, ú. m. *kuningas, ruhtinas, valta, hallita, tuomita, laina, kihla, sakko, vuokra, airut, vartia*; fegyvereket jelölők, ú. m. *huotra, keihäs, miekka*; ruhákat, ú. m. *hame, kauto, paita, vantut*; s z e r s z á m o k a t, ú. m. *ansas, antura, kaide, kaira, naula*,

*) A «finn nyelvek»-en e dolgozatban mindig az ú. n. nyugati finn nyelveket (szuomi, karjalai, vepsz, vót, észt, lív) értjük.

neula, kattila, palje, rengas, tanko, satula, airo, keula, teljo, nuotta; embereket, ú. m. *aljo, varas*; testrészeket, ú. m. *hartio, lantio, paarmas*; állatokat, ú. m. *haikara, havukka, kauris, lammas, valas, turska*; növényeket és földművelést, ú. m. *akana, humala, kaura, laukka, ruis, aura, pelto, leipä*; fémeket és egyéb természeti tárgyakat, ú. m. *kulta, rauta, tina, multa, kaltio, ranta, aalto, luode, rauma*; elvont viszonyokat és tulajdonságokat, ú. m. *kiusa, tarve, vaiva, armas, autio, autuas, harras, hurshas, kaunis, sairas, viisas* stb. Nyilvánvaló, hogy ily sokoldalú hatás közeli szomszédságot tételez föl a finnek és germánok között, s hogy e szerint az a germán nép, a melytől a hatás eredt, a finnek közös lakóhelye mellett volt letelepedve, vagy Közép-Oroszországban, vagy a mai keleti-tengeri tartományokban. Azt a germán népet, a melytől a kölcsönvétel származott, bajos pontosabban meghatározni, mivel a kölcsönszavak nyelvi sajátosságai általában nem utálnak egy meghatározott germán nyelvjárásra sem, hanem afféle régi nyelvállapotra, a mely valamikor közös lehetett a gót és skandináv nyelvekre nézve. Mint-hogy azonban vannak némi nyomok, a melyek egyenesen a gót nyelvvel mutatnak, másrészt meg olyanok, a melyek jobban megegyeznek a skandináv nyelvvelakkal, Thomsen azt következteti, hogy a finn nyelvekre két ezer vagy másfél ezer évvel ezelőtt mind a gót nyelv (a mely azonban régibb állapotú lehetett a Vulfila nyelvénél), mind pedig a skandináv nyelv hatással volt.

Befejezésül szójegy z é k következik, a mely magában foglalja a fontosabb germán elemeket, a melyeket kimutatott a szerző a finn és lapp nyelvekben.

Mindabból, a miket főntebb előadtunk, eléggé kitetszik, minő nagy jelentősége van Thomsen művének. Új forrást nyitott az a germán nyelvtudomány számára, biztos ismeretet nyújtott olyan régi nyelvvalakról, a minőt semmiféle írott forrásmű sem mutathatott fel. A finn nyelvészetre nézve is sokkal nagyobb jelentősége volt a finn és germán nyelvviszony megvilágításának, mint csupán az, hogy ekként sok szónak eredete kiderült. Minthogy a kölcsönszavaknak germán alapalakja általában pontosan meghatározható, fontos támaszpontokat szolgáltatnak a finn hangfejlődésre nézve, a mire nézve közvetlen írott emlékeknek híjával vagyunk, s egyszersmind arról is tanúskodnak, hogy a finn nyelv nehány évezred óta aránylag nagyon keveset változott, s így fontos hely jut neki a finn-ugor összehasonlító vizsgálódásokban. A mint már főntebb megjegyeztük, ezen kölcsönszavakból kifolyólag némi következtetéseket lehet tenni a finn és germán népek történetelőtti lakóhelyeit illetőleg. Továbbá a művelődéstörténet is fontos adalékokat kaphat ebből a forrásból; ennek a dolognak megvilágítását azonban Thomsen e munkájában nem tartotta szoros feladatának.

A germán kutatók körében Thomsen műve csakhamar nagy és megérdemelt figyelmet keltett. A következő évben (1870-ben) németül is megjelent Sievers E. fordításában, s a germán tudósok siettek tudományuknak javára fordítani eredményeit. Ellenben finn részen alig méltatták figyelemre Thomsen művét. S majdnem semmi tanulmányt sem vontak le a finn nyelvészek ennek a munkának történeti felfogásából és módszeréből, a melyben a szerző oly nagy óvatosságot és éles elmét tanusított, hogy könyve még ma sem vesztett semmit értékéből, noha a nyelvtudományban azóta alapos felfordulás történt s noha a munkának egyes tételeire nézve felfogásunk meg is változott.

Voltaképi feladata mellett Thomsen már e művében felhívta figyelmünket arra, hogy a finn nyelvekben van egy csomó balti vagy litván-lett kölcsönszó is.*) Tekintetbe véve, hogy eme kölcsönszavak egyaránt elterjedtek valamennyi finn nyelvben, Thomsen azt következtette, hogy e kölcsönzésnek ugyanolyan réginnek kell lennie, mint a legrégebb germán nyelvi kölcsönszavaknak. Ahlqvist is sok finn szót litván vagy lett eredetűnek állított «Kultúrszavai»-ban; de úgy látszik, ő azt vélte, hogy a litván-lett kölcsönszavak általában a lív és észti nyelvek közvetésével kerültek a finnbe, s így aránylag újabbak volnának. Thomsen és Ahlqvist útmutatására támaszkodva Donner O. megkísérlé ezt a kérdést külön megvitatni «Über den Einfluss des Littauischen auf die finnischen Sprachen» cz. dolgozatában (Techmer's Internationale Zeitschrift I.). Minthogy azonban Donner munkálatának mind a nyelvtörténeti módszer hiánya, mind pedig az anyag megbízhatatlansága miatt nem sikerült e kiválóan fontos kérdést megfejtenie, nagy érdeklődéssel vártuk, hogy Thomsennek a balti-finn viszonyokra vonatkozó sok évi kutatásai nyilvánosságra jussanak.

(Vége köv.)

Dr. SETÄLÄ EMIL.

Francia nyelvújítás és szóképzés.

A. Darmesteter. *De la création actuelle de mots nouveaux dans la langue française et des lois qui la régissent.* Paris. F. Vieweg. — 1877. — 4-r. 307 lap.

Tizenöt évvel ezelőtt jelent meg a tudós romanistának ez a rendkívül tanulságos és érdekes munkája és talán most sem múlta idejét, hogy Darmesteter vizsgálódásainak értékes anyagát, eredményeit a nyelvtudománynak magyar barátaival megismertessük.

*) A lett nyelvet déli Livlandban, Kurlandban s a vitebszki kormányzóság északnyugati részében beszélik, a litván nyelvet, a mely sokkal régebbi fokon áll, északkeleti Poroszországban és Oroszországnak vele határos részében.

Darmesteter könyve előszavában sajnálkozásának ad kifejezést, hogy a román philologia rengeteg módon kiterjedt tudományos vizsgálódásai nem ölelték fel eddigelé a jelenkori francia nyelvnek alakulását, változását, gazdagodását szókincsben, szólásokban és fordulatokban, szóval szünetlenül haladó fejlődését. Igaz — úgymond — hogy azon nyelv változásai, melyben élünk, gondolkodunk, mely kiegészítő, elválhatlan alkotórészünk, kikerülnek figyelmünket, s ép oly nehéz őket megfigyelnünk, mint azokat a physiologiai processusokat, melyek az emberi testben mennek végbe. Mindennapi nyelvünk változásait nem érezzük, nem gondolunk rájuk; elfeledjük, hogy élő nyelv sohasem juthat teljes megállapodásra s hogy a jelen nyelve ép úgy kiinduló pontja a jövő nyelvének, mint a hogy változandó eredménye azon fejlődéseknek, melyeknek bélyegét az előző századok óta magán viseli. De azért nem szabad elmulasztanunk nyelvünk folyamatban levő alakulását, ezt a szünetlen mozgást, mely jövődjét készíti elő, éles szemmel, a mennyire csak lehet, figyelemmel kísérni, a tudomány bonczoló kése alá venni s felkutatni azon törvényeket, melyek fejlődését, változásait, tökéletesedését irányozzák. — Így vizsgálódhatunk a hangok, a nyelvtani alakok, szerkezetek és a szókörül, mely utóbbiaknak ismét értelmi változásai és képzésük módja figyelhető meg. Szerzünk a szóképzés vizsgálatát tűzte ki feladatául.

Meg akar felelni azon kérdésekre, hogy az a teremő erő, mely létrehozta a régi és új nyelv szótárát, működik-e még napjainkban is, folyton, szünetlenül. Ha igen, mily mértékben, mily úton, módokon, mely törvények szerint. Minő ereje, képessége, működése, köre van a nyelvnek, a melylyel és a melyben új és régi tárgyakat, eszméket, cselekvéseket, tényeket stb. kifejezhet. Melyek azok a főbb változások — természetesen első sorban a szókincsbeli gazdagodás — melyeket ez az erő létrehozott vagy készül létrehozni a francia nyelv jellemében.

Mielőtt hozzáfogna e kérdések tüzetes tárgyalásához, rövid áttekintését adja a neologizmus történetének s fölöttébb érdekes nyilatkozatokat közöl a francia nyelv kiválóbb grammatikusaitól és íróitól a XVI. századtól kezdve napjainkig. Ezek két nagy táborra oszlanak. Az egyik panaszkodik a francia nyelv szókincsének, szólásainak, kifejező voltának szegénysége miatt s erősen hangoztatja új szóképzésének szükségességét s ez a tábor tényleg hatalmasan hozzáfog a neologizmushoz; a másik keservesen kifakad, hogy a szócsinálók megrontják a nyelv eredeti szépségét, tisztaságát, összhangját, s ostorozza, kárhoztatja azokat, kik latinositanak, görögösítének, olaszosítanak stb. gyakran a lehető legerőszakosabb módon.

Darmesteter e történeti áttekintést a *Clément Marot* iskolájának romjain diadalra jutott *Ronsard*-dal kezdí, ki *Du Bellay*-vel együtt a francia nyelv «*illustratio*»-ját, gazdagítását, a göröggel és latinnal egy színvonalra emelését tűzte ki legfontosabb feladatául. A XVI. századnak e sokszor megtámadott és elítélt, merész nyelvújítóit szerzünk védelmébe veszi s kimutatja, hogy a francia nyelv szókincsét olyan értékes és oly gazdag anyaggal gyarapították, melynek elemei, ámbár tudósok alkottak belőlök új szavakat, egyenesen — ha nem is kizárólag — a nép nyelvében gyökereznek. A gazdagodáson kívül sokat nyert működésük folytán az irodalmi nyelv kifejezőségben, élénkséggben és változatosság-

ban. — A XVII. század elején *Desportes*, *Duperron* és *Bertaut* eleganciát, finomságot, bizonyos arisztokratikus színezetet iparkodnak adni a francia nyelvnek. Utánok következnek a nyelvtisztítás (*épuration*) munkásai, kik között a legkiemelkedőbb alak: *Malherbe*. — Majd a «*Hôtel de Rambouillet*», az Akadémia, s a «*Précieuses*»-ök folytatják a nyelv csiszolását s fellép *Vaugelas*, ki 40 évi gondos megfigyeléseiből és alapos tanulmányaiból állította össze a «*Remarques sur la langue française*» (1647.) cz. művét, melyet a tudós kortársak egyhangú lelkesedéssel üdvözöltek. — *Vaugelas* élesen kikel azok ellen, kik avatatlan kézzel nyúlnak a nyelv kincséhez, hogy újabb szókincset teremtsenek belőle. Ehhez — t. i. a szócsináláshoz — még az uralkodónak sincs joga és hatalma, csak a hivatott íróknak és nyelvújítóknak. A «*Remarques*» megjelenésével s a szerzőjétől hirdetett elveknek úgyszólván általános helyeslésével *Vaugelas* s a puristák ügye jutott diadalra.

A XVII. század grammatikusai: *Bouhours Delatouche*, *Th. Corneille*, *l'abbé Choisy*, *l'abbé Tallemand* folytatják a mester munkáját; ezek azonban már heves támadókra, a neologizmus lelkes híveire találtak a Port-Royal iskolájában, a jansenistákban, kik közül különösen az éles tollú *Barbier d'Aucourt* érdemel nagyobb figyelmet. Ezen elméleti vitakozásoknál praktikusabb érdeke van *François Caillères* könyvének: *Des mots à la mode*, melyben összegyűjtve az új divatos szóképzéseket, gúnyos megjegyzéseket fűz hozzájuk. Ezt a satirikus művet, ugyanezen cím alatt, vigjátékká dolgozta át *Boursault*, ki még túlzottabb színekkel festve a neologizmust, teszi nevetség tárgyává a divattól felkapott és gyorsan elharapózó szók rohamos áramlatát. *La Bruyère* meg védelmére kel a szógyárt snak.

A neologusok és puristák harca folytatódik a XVIII. században is. *Fénélon* panaszkodik a francia nyelv szegénysége miatt (*Lettre à l'Académie*) s alig tíz évre rá megjelenik *Desfontaines* abbé satirikus munkája a «*Dictionnaire néologique*», mely a század első évtizedeiben használatos, új keletű szavak szótára, s a gúnynak legmégesebb nyilait szórja a neologusokra. Az egész mű különben több szellemről, mint alapos ítéletről tesz tanúságot. — *Voltaire* hivatkozva a legnagyobb francia klasszikus költők *Corneille*, *Racine*, *Lafontaine*, *Boileau* stb. költészetére és tiszta, világos, szabálytalan képzésektől ment nyelvére, azt hirdeti, hogy új szó képzése csak azon esetben engedhető meg, ha az írónak múlhatatlanul szüksége van rá s ha az újon képzett szó új tárgyat, cselekvést, valamely fogalom, eszme, érzés új árnyalatát jelöli. Vele szemben *Rousseau* annak végletes nézetnek képviselője, melyet már a XVII. században *Martine* hangoztatott, a ki egész egyszerűen azt mondta, hogy «ha az ember képes megértetni magát, akkor jól beszél.»

Bizonyos vad barbarizmus nyilatkozik *Rousseau* szavaiban: «Én rá nézve nem létezik más szabály, mint az, hogy megértsenek. Nem törődöm avval, mit mondanak stílusomról, nem törődöm a puristákkal, csak a műveimet olvasó és megérteni akaró filozofusokkal. Ha tiz nyelvi szabálytalansággal (*solécisme*) világosabban és erőteljesebben tudom kifejezni azt, a mit akarok, sohasem fogok habozni alkalmazásukban.»

A nyelvújítók mellett és ellen emelkednek még fel egyes hangok, de ezeknek nem volt nagyobb hatásuk, jelentőségük. Az 1789-iki nagy

forradalom létrehozta új társadalom, az anyagi és erkölcsi téren beállt rendkívüli változások számos új szót hoztak forgalomba s egy sereg szótár jelent meg (*Dictionnaires néologiques*), az új szók gyűjteményei.

Pougens volt az első, ki rendszeres munkában (*Vocabulaire des nouveaux privatifs français*, 1794.) tárgyalta az új szók képzését. Egybegyűjtött ezernél több összetett szót, melyeket túlnyomó részben ő maga alkotott a hasonló képzésű szócsaládok analogiájára (pl. a «*dé, mé*» prefixumokkal rengeteg sok új szót) s meg kell vallani, ügyesen és tudományos készséggel, úgy, hogy gyártott szavainak nagy része átment az irodalom, sőt a nép nyelvébe is. *Pougens* munkásságát még nagyobb terjedelemben s még nagyobb vakmerőséggel folytatta *Mercier* (*Néologie ou Vocabulaire des mots nouveaux 1801*), a ki föltétlen, majdnem korlátlan jogot és hatalmat követel a neologizmusnak. S ámbár művében sok izléstelenséggel, helytelenséggel és erőszakos képzéssel találkozunk, el kell ismernünk, hogy viszont számos új szó, melyeknek apjával vallja magát, találó, kifejező, világos, csinos és szabatos.

Természetesen akadt elég utánczója és folytatója *Mercier* munkájának is. Pl. *J. B. Richard de Radonvilliers*, a legegyszerűbb módszer segítségével — a fosztó, tagadó particulát, *dé*-t a szó elé függesztve 2500, a *re* particulával körülbelül 2000 új szót alkotott. Magától értetődik, hogy megszámlálhatatlan azoknak a barbarizmusoknak, képtelen torzszavaknak a mennyisége, melyekkel az inkább tudákos, mint tudós szógyártók könyveiket tele tömték. Helyesen jegyzi meg Darmesteter: «Nem az elméleti nyelvtudósok szakmunkáiban és szógyűjteményeiben kell keresnie az irodalom hivatott emberének azt a szót, azt a kifejezést, melynek egy alkalommal hiányát érzi, melyre írás közben szüksége van. Maga teremtsen új szót, a pillanat behatása alatt szülessék meg az új kifejezés, az analogia öntudatlan működése segítségével. Nem e mesterséges szörnyképzések alapján kell tanulmányoznunk a neologizmust, hanem a nép nyelvében s a jelen irodalma jeleseinek remekeiben.»

A történeti szemle után elmondja szerzőnk a maga véleményét a neologizmust illetőleg. A lehető legjózanabb állásponton kifejti, mikor, mennyiben és mily esetekben van létjogosultsága az új szók képzésének, mikor szükséges, nélkülözhetetlen, helyeslendő a szóanyag gyarapításának ez a módja, s mikor szükségtelen, fölösleges, sőt kárhoztató. Két nagy csoportra osztja a neologizmusokat: 1. olyan új szók, melyek új tárgyakat, eszméket, cselekvéseket, tényeket stb. fejeznek ki, 2. melyek más (új) szóval jelölnek régi dolgokat, fogalmakat stb. — Az első esetben természetesen következik, hogy új dolgok jelölésére új szavakat kell teremtenünk. Az ilyen neologizmusok jogos és szükséges voltát kétségbe vonni nem lehet. Ezen szók alkotásához a nyelv vagy saját elemeit, szóanyagát használja fel, vagy a latin, görög és más idegen nyelvekhez folyamodik; az idegen dolgokat pedig rendszerint idegen névvel együtt fogadja be. Ez utóbbi körülmény magyarázatát abban találja Darmesteter, hogy a népek könnyebb valamely új tárggyal együtt magát a vele szorosan összefüggő új, bár eddig ismeretlen szót is elsajátítani, mint új jelentést, értelmet adni egy a saját nyelvéről vett, ismert szónak, melynek már tág, kiterjedt, esetleg többoldalú jelentése, értelme van. Azért mondja a francia pl. angolosan *wagon* és nem *voiture*, hasonlóképen *square* és nem *carré*.

Másként kell megítélnünk azon új szókat, melyek régi fogalmakat jelölnek. Ezek képzése egyrészt irodalmi, másrészt népi úton történik. Az irodalom embereiből, íróktól és tudósoktól egyaránt megkívánjuk, hogy csak akkor képezzenek új szót, ha föltétlenül, műlhatatlanul szükségük van rá; hogy a képzett új szó valamely gondolatnak, érzésnek, eszmének, szenvedélynek, indulatnak stb. új, finomabban megkülönböztetendő árnyalatát fejezze ki; hogy az a szó a legtisztább, legvilágosabb, legkifejezőbb és leghelyesebb tolmácsa legyen annak, a mit vele az író meg akar jelölni.

A nyelv dolgában különben egyedül csalhatatlannak a népet tekintik, melynek tévedései is előbb vagy utóbb törvénnyé válnak. Mivel a beszéd nem valami rationalis, logikus alkotmány, hanem lehető természetes folyamánya az emberek azon ösztönének és szükségének, hogy gondolataikat egymással érthetően és világosan közöljék, a nyelv, mint «természetes jelek szünetlen változó rendszere» csak akkor tölti be teljesen azon szolgálatot, melyet megkövetelhetünk tőle, ha az embereknek minél nagyobb tömege, teljessége képes megérteni egymást e rendszer segítségével. Ebből azután kiviláglik, hogy azon szabálytalanságok (anomaliák), melyek érezhető hiányt pótolnak s melyeket mindenki megért, miért nem tekinthetők többé ilyenekül, attól a perctől kezdve, hogy a közhasználat befogadja őket, mintegy szentesíti alkalmazásukat.

A neologizmusokai oly nagyszámúak, mondhatni oly végtelenül sokszerűek, mint maguk a cselekvések, melyekből egy nép szellemi élete alakul. Mindazonáltal két általános érvényű okra igyekszik visszavezetni Darmesteter a szóalkotás okainak összeségét, melyeknek működése állandónak látszik. Az egyik az, hogy a nép jellemző, kifejező (*expressif*), a másik, hogy világos nyelvet akar. S e kettős céljának elérésére szünetlenül tevékenyen működik, észrevétlenül, lassú folyamatossággal s ép ezért mi sem kárhoztatandóbb, mint az irodalom embereinek gyors, rohamos, erőszakosan átalakító újításai, melyek veszélyeztetik a nemzet nyelvének helyes úton való természetes fejlődését, tökéletesedését. Az irodalmi nyelvnek épen az volna egyik főfeladata, hogy a «*conservator*» szerepére vállalkozva, ellenszegüljön, gátat vessen az olyan újítások, képzések, szógyártmányok elterjedésének, melyeknek épenséggel nincs meg a létjoga s csak akkor fogadja be őket, ha a nép összeségénél erős gyökeret vertek s általános használatuak, teljes népszerűségnek örvendenek.

A neologizmus okainak vizsgálata különben a történettudós meg a lélekbúvár dolga; szerzünk a folyamatról magáról mondja el észrevételeit, megfigyeléseit, tanulmányait. A francia nyelvnek a szóképzés terén, a szóképzés által nyert gazdagságát és szünetlen gazdagodását három nagy csoportban vizsgálja. Az első csoportban szól a francia elemekből alakuló szóképzésről és összetételről; a másodikban a latin és görög, a harmadikban a többi idegen nyelvek (angol, olasz, spanyol, német, orosz stb.) nyelvek szóanyagának felhasználásával, átvételével eredményezett szótári gyarapodást ismerteti. A szóképzést, a szerint, a mint képzők vagy elvonás segítségével történik, rendesnek (*propre*) vagy rendkívülinek (*impropre*) mondja. Elvonás által új szók (főnevek, melléknevek, igék stb.) képezhetők névszókából, igékből és ragozhatatlan szókából. A tulajdonképeni, a szó szoros értelmében vett szóképzést (*dérivation propre*) a maga kimeríthetetlen gazdagságában, 114 képzőre

vezeti vissza s ezek működését figyelemmel kísérve, kimutatja, melyek merítették ki teljesen teremő erejüket, termékenységüket a nyelv születésétől kezdve a kzzépkoron át napjainkig (holt képzők) s melyek játszanak ma is — mint élő, működő képzők — alkotó szerepet az új nyelv fejlődésében, szókincse gazdagításában.

A szóösszetételt három nagy csoportban dolgozza fel: 1. mellérendelés, 2. particulák segélyével történő és 3. a tulajdonképeni értelemben vett összetétel (elliptikus). Ez utóbbi hét különböző mód szerint történik; ú. m. a) appositio (mellérendelés): *chou-fleur*; b) az összetétel első része praepositio, a második főnév vagy infinitivus: *à-compte, pourboire*; c) határozó és főnév: *arrière-cour*; *contr'orde*; d) genitivusi vagy dativusi összetétel: *timbre-poste*; e) név és ige összetétele: *col-porter*; f) egy ige-imperativus és egy név összetétele: *porte-monnaie*. Ezek közül az ötödik, e. alatti eltűnt a nyelvből.

A francia nyelvben valósággal kimeríthetetlen forrása az új szóalkotásának az a grammatikai sajáttság — mely különben a magyarban is megvan — hogy a főnév fölveheti a melléknév szerepét. Az ilyen összetétel segítségével, a legegyszerűbb módon lehet jelölni az új tárgyakat, találmányokat stb. melyekkel századunk rohamosan haladó technikája, műipara elhalmozza a világot. Rendkívül nagy számú példát vett Darmesteter a francia szabadalmak leírásából (*Description des brevets d'invention*).

Egy másik, hasonlóképen rendkívül gazdag forrása volna a szóképzésnek az az eljárás — mely viszont az angol és német nyelvekben általános — hogy az összetétel elemeit a függés viszonyában (gen. és dat.) kapcsoljuk össze, még pedig összekötő szócsonka nélkül. Darmesteter kifejezi azon nézetét, (már a «*Traité de la formation des mots composés*» cz. művében is), hogy ez a mód könnyen gyökeret verhetne a francziában is és termékeny csirája lenne a szókincs gazdagodásának.

Szerzőnk tanulságosan fejtegeti végül a latinos és görögös szóképzést, mely rengeteg, mondjuk ijesztő arányokat vett föl, különösen századunk utolsó évtizedeiben. Körülbelül 50 latin képzőt és 32 latin praepositiot tárgyal (derivatio és compositio), melyek tömentelen mennyiségét hozták és hozzák létre az új, sok esetben szabályos, világos, kifejező és szükséges, de fölöttébb gyakran hibás, nyakatekert, ízléstelen szavaknak. A görög nyelv képzői közül a francia szóképzésben 23 játszik szerepet, míg az összetétel a görög elemeket valósággal a kimeríthetlenségig, a végtelenségig alkalmazza. Az *anthropologia*-tól és *autobiographia*-tól kezdve a *zoologia*-ig ábécze-rendben szemelvényeket ad a görögös összetételek felsorolhatatlan számából, melyeknek majd első, majd második része, majd mind a két, mind a három, sőt valamennyi eleme görög. Darmesteter elismeri, hogy a kereskedelem, ipar, művészetek s különösen a tudományok óriási fejlődése multhatatlanul megköveteli az új, lehetőleg teljes és (rövidsége mellett) világos terminológiát s joguk van a hagyományos úton módon a latin és görög képzőket és szókat fölhasználni, melyek e feladat könnyed és egyszerű betöltésére oly kiválóan rátermettek, úgyszólván önmaguktól kínálkoznak. De midőn látja, hogy a tudományos szótár műkifejezései mind a köznapi francia beszédnek, mind az irodalmi nyelvnek befogadott, lépten-nyomon alkalmazott elemeivé, szerves részeivé válnak, felemeli óvó, intő szavát: ne

engedjék, hogy e latinizmusokkal, hellenizmusokkal való visszaélés mind jobban hódítson, uralomra jusson; hogy ez idegenszerű képzések veszélyeztessék, megrontsák, eltorzítsák a francia nyelv épületének szép-harmoniáját. Különösen az írókat, szónokokat, újságírókat figyelmezteti, hogy szokjanak le a pedánságról, nagyképűsködéseről, a tudományos színezet látszatának hajlászásától, mely minduntalan latin, görög és idegen szólásokat vet tollukra, visszatartva őket attól, hogy az egyszerű eszméket egyszerűen és francziásan fejezzék ki. Főképen óvakodjanak a görög nyelv túltengésétől: maradjanak a görögösen képzett szók a tudomány mű-nyelvében — hisz ehhez századok folyamán szereztek maguknak jogot — s ha a modern műveltség új dolgait és vívmányait új szóval akarják jelölni, semmi se tartsa vissza őket attól, hogy a francia nyelv végtelen gazdag szóanyagához és termékeny képzőíhez forduljanak, melyek — úgy hiszi — csak kivételes esetekben nem elégíthetik ki az ő kényes követelményeiket.

RÓZSA GÉZA.

Déliab Miskolczon. Az Alföldnek nincs privilégiuma a délibábra, legalább a nyelvészeti délibábra. A délibábos nyelvészet, mint a szerelem, mindenütt megterem. Így termett meg Miskolczon, Kovács Lajos tanyáján a «Baróti Szabó Dávid és nyelvjavító törekvéseiről való irodalmi tanulmány» 1891-ben, a világosságot terjesztő Nyelvőr XX. esztendejében! Mutatónak elég lesz egy pár rövid idézet: «*Paráholó* eső; az *apró*-ban is egy *a*: *par* [így] tő jön elő, mely a latin *pars*-ból ered.» (XIV.) — A *-cza -cze* végű szók közül a «magyar tövűek: *mérencze* v. *mércze*, *medencze* (tő *meder*), *dercze*, *durcza* (tövíük él a *dér-dur* alakban), *lócza* (lat. *locus*), *czucza*, *récze* sat.» — «*Morvány* = összefont kalács. Ez a szó egy tövel bír a *morottvány* vagy *morottva*, álló tő főnevekkel. Mindkettőnek töve *mor*. Ennek azonban nincs értelme a magyarban, de van a *mord* szónak, mely ezek megfejtésére vezet. *Mord* ember az, a kinek arca egy állapotban van, így hajlandók vagyunk hinni, hogy ezen szók közös töve a *marad* ige. Így *morvány* kalács = *maradvány* kalács, erre mutat a nép ajkán élő szójárás: «Úgy megette, mint a morványkalácsot.» A *morzsa* szó is erre mutat. A *morott-vány* szó is ezt bizonyítja, mert az nem más, mint a folyóvizek kiöntéséből ott maradt sulymot termő mocsár (*lacus*). A szlávban is van egy *morotva* = holt szó, de ezt az a magyarból veste át és hihetőleg a *britva* vagy *beretva* hasonlatára alakította át.» (XXII. 1.)

S. Zs.